

ILMAR TALVE OMA ROMAANIST „MAAPAGU”

Eesti kirjanduse taasühinemine möödunud sajandi kaheksakümnendate lõpul ja üheksakümnendate algul kulges jõulise spontaanse omaalgatuslikkusega ja toimus mitmel eri tasandil. Peaaegu poole sajandi jooksul paguluses loodud väga mahukas osa eesti kirjandusest oli lõpuks ka Eestis olemas, volilt loetav, populariseeritav ja miks mitte ka uuritav. Kaua keelatud olnud vili ei olnud enam keelatud, aga magus oli see nagu ennegi ja isu kasvas süües. Avalikkuse ees toimuvat liitumist (uurimiskonverentsid, arvustajate ja uurijate tihe koostöö ajakirjandusega, populariseeriv ülevaateraamat „Väliseesti kirjandus”) toetas ja kindlustas kodueestlaste ja pagulaste lähenemine, mis toimus isikukontaktide kaudu ning eriti kirjavahetuse vormis.

Ilmar Talve kirjad Ülo Tontsule – kirjaniku kirjad arvustajale ja uurijale –, mis siin publitseeritakse, pakuvad näite niisugusest kirjanduse sees, aga üle riigipiiri toimunud suhtlemisest. Kirjad on pärit aastatest 1989–1991, nende ühendavaks teemaks tõusevad kirjaniku teated oma äsja ilmunud romaanist „Maapagu” (Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1988) ja arutlused selle ümber, kaasa arvatud poleemika romaani kriitikaga.

Kohe ilmumise järel sisenes Talve võõrsil loodud romaan väga nähtavalt kodusesse kultuuriruumi: sellest kirjutati ja räägiti palju. „Maapao” silmapaistva objektiivse kunstilise tähenduse kõrval aitas niisugusele esiletõstmisele mõistagi oluliselt kaasa erakordne poliitiline olukord: tervet ühiskonda mobiliseeriv liikumine Eesti taasiseseisvumise poole.

Põgusa tagasivaatega tuleme meelde publitseeritavate kirjade kirjutamise aega ning ka kirjavahetuse teise osapoole rolli.

Kas on liiga subjektiivne väita, et kirjavahetuse oluliseks käivitajaks, mille näiteid siin avaldame, oli erakordselt intensiivne elamus, mida 1989. aasta algul „Maapagu” lugedes kogunud olin? Kas pidada vedamiseks ka seda, et arvustamiskohustust mul „Maapagu” lugedes veel ei olnud? Ei olnud endal ka raamatuid, istusin lugejana Kirjandusmuuseumi uurijateruumis. „Ma läksin Sebastian Alkmaniga kaasa, hakkasin elama tema elu”, iseloomustasin veebruaruari lõpus Talvele saadetud kirjas seda lugemist (EKLA reg 2002/81). Et arvustuse algatus tuli kriitikult, on retsensiooni tekstis märgitud, niisamuti on seal kirjas lugemiselamuse osa selle arvustuse kirjutamisel (Inimese teekond iseenda juurde. – Sirp ja Vasar 30. VI 1989).

Tolle alles ilmumata arvustuse käsikirja sai Talve minult 1989. aasta mais Helsingis eesti kirjanike üle-piiride kokkusaamisel. Vastu sain „Maapao” raamatud, milles kriitikut tänati „ilusa arvustuse eest”. Et Talvel seda kirjutades tõsi taga oli, näitab siinse publikatsiooni esimene kiri, mille kirjanik kirjutades kohe, kui oli saanud Sirbis ja Vasaras avaldatud arvustuse teksti.

„Maapaost” kirjutati ja räägiti Eestis palju, 1989. aastal küllap kõige rohkem. Kirjanik jälgis retseptiooni, tal oli põhjust ja huvi oma romaani arvus-

tajatele vahele ja vastu kõnelda. Ei pea unustama, et kirjanikuna oli Talve avalikkuse ees pärast kaks aastakümnet kestnud äraolekut ja vaikimist. Reageerida oli vaja ning üheks tribüüniks said mulle kirjutatud kirjad. Avameelset suhtlemist soodustas, et olin arvustajana „Maapagu” lugenud ligilähedaselt nii, nagu kirjanik seda kavatsenud ja kirjutanud oli: Sebastian Alkmani isikulugu esile tõstes.

Minu huvi „Maapao” ja Talve loominguga vastu ei olnud arvustuse kirjutamisega kaugeltki ammendatud. Juba Talve esimesele kirjale vastates (26. VIII 1989) kirjutasin ka soovist „Maapao” vaatlemise juurde tagasi pöörduda. Mais Helsingis toimunud kõnelustest lähtudes esitasin samas küsimuse, milles ka provokatsiooni aimata võib:

„Te panite asjad nagu selgesti ja lihtsalt paika: kirjaniku erialane ja eraelu kujunes [Soome asumise järel 1959 – Ü. T.] nii, et kirjanik pidi kõrvale astuma. „Maapaole” mõeldes on mul aga ikkagi tahtmine küsida, kas ei olnud asi ka selles, et niisuguse ülesande juurde asumine nõudis teatud asjades (Alkmani kujunemine, tema teekond enese juurde, mis pidi ju ühel hoobil olema „ajalooline (s. o. nooreestlase oma), isiklik ja ideaalne (autori enda kogemuse ja vaadete projektsioon) kirjanikult teatud inimlikku küpsust, mis tuli ajaga. Noh, näete, minagi olen valmis välja mõtlema ja hüpoteese esitada. Sest teema ei ole minu jaoks hoopiski mitte ammendatud” (EKLA reg 2002/81).

Küsimine ei läinud tühja. Talve vastas pikalt juba 13. septembril kirjutatud kirjas. Küsisin ka edaspidi ja vastused ei jäänud tulemata.

Detsembris 1989 Tallinnas toimunud välismaise eesti kirjanduse II konverentsil („Eesti kirjandus kahes ruumis”) rääkisin teemal „Ilmar Talve „Maapagu” – kuidas läheneda?” Kõrvutasin romaanile antud erinevaid iseloomustusi (kultuurilooline epopöa, ideeromaan, esseeromaan) ja rõhutasin jälle, et Sebastian Alkmani arengu- ja isikuloole jälgimist tuleb pidada oluliseks. Kirjutasin ettekande põhjal artikli (Ilmar Talve „Maapagu”: romaan ja retseptatsioon – Keel ja Kirjandus 1991, nr 2, lk 96–102). Sellega seoses tekkis mul jätkuvalt küsimusi, millele kirjanik meelsasti vastas. Kui artikkel ilmunud oli, jagus tal „Maapao” kohta veelgi seletusi ja selgitusi. Kiri ise (13. III 1991) on esitatud katkenditena, selles on rohkesti meie teemasse mittepuutuvaid aineid.

I. Talve ja Ü. Tontsu kirjavahetus jätkus 2004. aastani. Selle peateemaks jäigi kirjaniku looming.

Turus 11. 7. 1989

*Lgp. kand. Ü. Tonts
Tartu*

Tahan Teile ainult teatada, et olen Teie saadetud raamatud ja nüüd ka Sirbi numbrid tänuga kätte saanud. Valteri¹ lugesin huviga läbi ja loodetavasti hakkab ka sõnastik² enamvähem korrapäraselt edasi ilmuma.

Sain M. Mikli käest õigel ajal kirja, nii et sain ka Tallinna raadiosaadet reedel 7. 7. kl 10 kuulata, milles ta oli kasutanud osalt minu Helsingi-interv-

juud, ja lisaks olid mobiliseeritud veel Undusk ja Lias mu raamatut kommenteerima. Nad leidsid sealt mõningaid mullegi üllatavaid aspekte.

Tahan Teid muidugi tänada eraldi selle SV-s ilmunud arvustuse eest, sest selles olete Te siiani ikka peagu ainsana tähele pannud raamatu teist motot H. Hesselt, milles ju see „teekond” nagu vihjeks on antud.³ Sest olgu kõige muuga kuidas on, sest see tuli iseenesest peategelase eluga kaasa, aga tahtsin ma ikkagi kujutada ka ühe noore mehe teed ja kujunemist, ja see aspekt oli see, mis mulle kirjutamise juures kõige rohkem ka muret valmistas, sest see oli kõige raskem, ja õnnestumine rohkem kui ebakindel. Ka kõik muu, puht isiklikum, liitub ju sellega; ka need naised kes seal esinevad, ei ole seal mitte nende endi pärast vaid ikka et Alkmani enda teed kujutada. Seepärast ei saa ma nagu hästi aru, kui öeldakse, näit. Unduski raadiosaates, et Alkmanil oli naise igas linnas ja mõnes veel mitu, kusjuures jääb ütlemata, et mitte siiski samal ajal ja 11 aasta jooksul. Unduski arvates Tuglas-Mihkelson oli ka rohkem „platoonilise armastuse” seisukohal, mida Alkman aga polevat hinnanud. Mis teame me aga Tuglase sellest sektorist, sest ta ise on kõigest ettenägelikult vaikinud, minu teada ikka ka sellest „platoonilisusest”.

Nojah, sellest võiks palju veel rääkida, aga muidugi on rõõmustav, et mu raamatule tähelepanu on pühendatud. Ja muidugi on seejuures loomulikki, et mõned teosele lisanõudmisi hakkavad esitama: miks see on nii ja miks seda ei ole, nii nagu F. Sivers Tulimulla nr. 1-s. Temale ei meeldi Alkmani kirikukriitika, mida ta aga „kristlusevastasuseks” nimetab.⁴

Siin on olnud, nagu vist Teil sealgi, väga soojad ilmad. Täna on esimene jahedam, aga kahjuks ka vihmane ilm. Pole ka sel kevadel ega suvel kahjuks õieti midagi asjalikku teha saanud, ja põhjuseid on mitmeid olnud.

Veel kord siis tänu Teile, ja kõige paremat hilissuue, ka töötahet ja -edu. Kui midagi soovite, kirjutage!

Parimate tervitustega

Ilmar Talve

1. Ei mäleta enam päris täpselt, kuid tõenäoliselt on tegu Hannes Valteri 1989. aastal ilmunud brošüüri „Ausalt ja avameelselt Landeswehri sõjast, Võnnu lahingust, Riia operatsioonist”.

2. Jutt on „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatust”, mille 1. vihik oli ilmunud 1988. aastal.

3. *Das Leben jedes Menschen ist ein Weg zu sich selber in* (Iga inimese elu on teekond iseendani). – H. Hesse „Demian”.

4. F. S i v e r s, Maapagu nii ja teisiti. – Tulimuld 1989, nr 1. F. Sivers tunnistas romaani väärtusi, ei olnud aga rahul Alkmani kriitilise suhtumisega kristlikku kirikusse. Talve vastas sellele arvustusele nobedasti Edward J. Alkmani nime all poleemilise kirjutisega „Kiri Madame Fanny Siversile” (Tulimuld 1989, nr 3).

Turus 13.9.1989

Kand. Ülo Tonts
Tartu

Sain Teie 28. 8. postitatud kirja 5. 9. kätte. Natukene kiiremini näib siis postki liikuvat. Oli kena, et pääsesite puhkusele Krimmi ja Musta mere äärde. Ma ise pole sel suvel nn. puhkust just pidanud kui 10 päeva Rootsis olles. Lähen veel nädalaks tütreaga kusagile.

Olukorda jälgime siin muidugi kogu aeg.¹ Mis aitaks pessimism, seepärast olen ma ikka katsunud optimist olla.

Raamatu sain kätte. Suur tänu MRP dokumentatsiooni eest. Mul noorem poeg tuli eile Tallinnast, olen saanud Murdesõnastiku teise osa, samuti varemalt Hurda kohta ja murdetekste Hurda kogust. Ka Uku Masingu romaani tütre käest, kel oli see kaasa tuua.

Nüüd on Jaan Undusk Helsingisse tulnud selleks kuuks. Tuleval nädalal Salurid tulevad ka Soome. Siit läks ka esimene soome keele lektor Jussi Kallio Tartusse. Siis sain Eesti Raamatult pakkumise Maapao kohta, tahavad selle 1991 välja anda.² Kes seda siis veel lugeda viitsiks?

Olen siin jälle natukene iga päev oma teaduslikku tööd jätkata püüdnud peale korduva katkestusi. Suomen kansankulttuuri uus trükk tuleb välja loodetavasti oktoobris.³ Kas olete sellest huvitatud? Muud mul praegu just otsest kirjutamisest pole, aga plaane natukene on. Millal neist asja saab on täiesti ette arvamatu.

Teie kirja lõpus on veel küsimus Maapao kirjutamise kohta, millest Helsingis rääkisime. Pärast Juhansonini mul 1960-aastatel mingeid ilukirjanduslikke plaane üldse ei olnud; osalt oli peapõhjuseks muidugi ülikoolitöö, osalt pärast 1966 a. mu naise surma ka see olukord ja perekond, kus ma nõ. üksi kolme lapsega pidin elu edasi katsuma viia. Seepärast on mul raske õieti ütelda, millal mingi romaani kavatsus tekkiski. Tegelesin muidugi huviga nooreestlastega; eriti katsusin Tuglase maapao-aega selgitada, ilma et oleks konkreetset kavatsust olnud temast kirjutada, sest monograafia oli võimatu Eestis olevate materjalide tõttu, ja mingi biograafiline romaan jälle liiga riskantne. Muidugi, ma mõtlesin nendelegi võimalustele. Siis kunagi, ma ei tea, igatahes 1970-aastate teisel poolel tekkis see idee, et sellest ajast võiks ju kirjutada, aga hoopis teise inimese kui Tuglase maapaona. Seegi küpses nii pikkamööda, et on raske ütelda, kuidas see läks, aga 1978–79 igatahes see mõte oli selgunud, ja tegin ikka juhuslikke märkmeid, kui sellele mõtlesin. Kirjutama hakates 1980. a. suvel mu sõbra prof. Nils Storå suvilas Geta Snäcköl (ta naine on sealt Södergårdist pärit), mis asetseb Kaninholmeni nimelisel väikesel saarel, oli mul romaani kava tervikuna ikka juba olemas. Olin ka välisreise teinud, Itaalias ja Pariisis käisin küll 1981, Itaalias aga olin ennegi korra olnud ja Kreekas. Nende sidumine Alkmani maapao-reisidega oli siis võimalik, ja ma tahtsingi neid ta reise teisiti seada kui Tuglase omad, sest tema käis peale Pariisi ikka ainult Itaalias ja Hispaanias. Austriast sõitis ta ainult läbi, ja Münchenis ning Genfis elas lühikest aega.

Muidugi tuli selle teemaga kohe kaasa see teine maapagu, sest mida mina oleksin võinud Alkmani maapao-elamusena (muud elamused kõrvale jättes) kirjeldada kui ikka oma maapao-kogemus[t]? Seepärast, kui Lepikuga sellest

rääkisin, siis oli minu lähtekoht just see, et meie võiksime sellest kirjutada, sest meie ise oleme ka maapagu kogenud.

See aga ei tähenda, et ma oleksin enda Alkmaniga samastanud. Vastupidi – mu mõte oli ikka algusest peale see, et tema on isik omaette, ta teeb selle arengu läbi oma arenguna, leiab ise selle, mida ta oskab ja mida ei oska. See tahis olla tema küpsemise tee, ja see valmistab mulle ka kõige rohkem muret, sest vormi tõttu, mille valisin, (sest see pakkus mulle mu arvates kõige paremaid võimalusi), ei võinud Alkmani lugu olla mingi tüüpiline „arenguromaan”. Aga nagu teate, Tuglase mälestustest saab seda isiklikku ja ta arengut asjatult otsida, ta ei räägi sellest midagi: ta oli kohe valmis meister. Lugegem aga üle ta sel ajal kirjutatud tekste ja esitrukke – mitte hilisemaid mitu korda parandatud – ja siis näeme, et see nii ei olnud.

Ma läksin välja ikka Alkmanist, tema isikust, tema arusaamadest ja tema sihtidest, ja seepärast kirjutasin ma ka neid „ülestähendusi” ikkagi tema tekstina, nii kuidas arvasin, et tema oleks seda kirjutanud. Selle põhiseiga on Undusk oma kirjutises, mis Akadeemias tuleb, nagu ära unustanud.⁴ Tema räägib seal „minu stiilist” ja võrdleb ikka kõike täiesti tarbetult Tuglase stiili ja tekstidega ja arusaamadega. Tuglas aga ei ole ometi mitte Alkmani mõõdupuu, Alkman on omaette inimene, isiksus, nii vähemalt tahtsin seda näha. Jah, võibolla igapäevane (M. Bergi⁵ väljend), natukene kuiv ja väheromantiline, ratsionalist aga mitte esteet, uusromantik-sümbolist ja idealist. Tema on Prantsuse Suure revolutsiooni laps, nii kuidas see Eesti õhustikus ja selleaegses Euroopas kajastus. Omamoodi sangarlus seegi, et mitte Hegelite, Nietzsche ja Rousseauide ideede sabas sörkida kuni hilisema totalitarismini välja.

Muidugi on Teil õigus, et kui ma Alkmanile ja ta tegemistele Euroopas mõtlesin, ja ikka jälle sedeleid kirjutasin, ka kirjandust lugedes, siis oli selle taga muidugi „teatud inimlik küpsus”, nagu Te ütlete. Ja muidugi silmaringi laienemine, paremad teadmised kui enne, sest olin Euroopa rahvakultuurist loenguid pidanud, ja see eeldas ajaloolise tausta tundmist, olin ka 1974–79 Suomen kansankulttuuri-raamatu kirjutanud, mis samal viisil eeldas Euroopa sotsiaalse ja majandusliku tausta tundmist – ja muidugi ka Eesti ja Fennoskandia ning Vene sinna juurde. Poliitiline ajalugu on kultuuriajaloo kõrval mind ka alati huvitanud. Seejuures ei ole see kõik ju mitte ainult sellise materjali puhas retseptsioon, vaid seejuures tekkivad ka omad mõtted (kui neid on), nägemused ja arusaamine – õige või vale – nende seostest. Nii viisi sai võimalikuks Alkmani maapao ajalooline taust kuhu ta siis võis omi mõtteid, arusaamisi ja oletusi peilata. Kahju oleks, kui seda tekstiseletajad ikka näeks ainult taustana temast eraldi; minu mõte oli ikkagi esitada tausta tema läbi – selleks „päevik” annabki paremaid võimalusi kui muu vorm. Ja seejuures on need ikkagi tema selle päeva nägemused ja arusaamad, mitte mingi üldine ajalootõde, mis minu kraesse pannakse – näe, kuidas ta ütlebki, ja veel nii valesiti! Alkman võis järgmisel korral ka teisiti mõelda, miks mitte?

Juhtisin Unduski tähelepanu ikka kõige juures motole nr 1: kõik ei ole tõde, ja seal ei või ka olla kõik, mis teoses see nii oleks? Undusk näib aga uskuvat Tuglase mälestustesse kui püha kirja. Kuipalju on seal aga tõtt? See, mis puudub on ka ebatõde. Moto nr 2 vihjab just sellele, mida Te kirjutasite: kuigi mitte puhas arenguromaan on see siiski ka Alkmani eneseleidmise tee, loobumine sellest, mida ta ei osanud ega suutnud, ja keskendumine sellele mida ta

oskas. Temast ei tulnud kirjanikku, aga ta oli kindlasti palju parem ajakirjanik ja poliitiline skribent. Seal esineb ta kõrval lõpuosas Ed. Laaman. Mitte päris juhuslik viide.

Nojah, olen jälle sellestki liiga pikalt kirjutanud. Nagu ikka, kui seletama hakkas asja, mis mulle tähtis.

Mina olen ikka üle poole teadlane, teaduse tegija, teadusliku meetodi ja täpsuse austaja, kasvõi positivist (see oli vahepeal teadlaselegi uue moe tõttu kui sõimusõna!) ja seetõttu ka ratsionalist. Ma ei eita seda. Võibolla ma pole seetõttu puhas kirjanik, ja pole ka õieti tahtnudki olla; teadus on viinud aja ja huvi, muidu ei saa teadust teha. Mul on siiski omajagu fantaasiat, ka omajagu huvi kirjeldada asju ja aega vabamana teaduslikust täpsusest ja allikviidetest. Kas ma mingi inimkujutaja olen, ma ei tea, kahtlen, sest seegi on ikkagi rohkem intellektuaalne huvi, ja sellest vist ei ole küllalt. Seetõttu vist suhtun ma aga ka mitmetesse teistesse, kes suure „vabadusega” inimesi kirjeldavad, ikka väikse kahtlusega, teiste sõnadega teadusliku skepsisega.

Parimaid tervitusi Teie
Ilmar Talve

1. Ajahetkele iseloomulik repliik, vastus minu kirja teadetele poliitiliste arengute kohta Nõukogude Liidus, mida seostati lootusega Eesti taasiseseisvumisele.
2. „Maapao” uustrükk Eestis ilmus 1993.
3. I. Talve „Suomen kansankulttuuri” III trükk ilmus Helsingis Soome Kirjanduse Seltsi väljaandel 1990.
4. J. U n d u s k, Vaimulooline Talve. – Akadeemia 1989, nr 6, lk 1305–1320.
5. M. B e r g, Ühest teelõigust eestlaste lõputa maapaos. – Looming 1989, nr 2, lk 272–274.

Turus 15. 2. 1990

Lgp. hr. Ü. Tonts

Sain Teie 9. 2. postitatud kirja täna hommikul, ja kuna on aega, kirjutan ka kohe vastuse, sest pidin Teile juba varem kirjutama, kuid vahepeal olin haiglas kuu algul, nüüd jälle 10 päeva kodus, aga see kõik pole veel lõppenud. Teie saadetised olen kätte saanud, Teie ettekanne oli seal „teesides” väga lühidalt, aga ehk peatselt saab näha ka tervet teksti.

Muidugi, mu raamatu kohta võiks üht ja teist kirjutada, ka Teie kirjas esitatud küsimustele vastata. Muidugi lugesin R. Kruusi kirjutust, ja see oli üllatuseks ka selles mõttes, et neid ikka veel tuleb.¹ Nüüd on lisandunud veel ka Ilse Lehiste kirjutus „World Literature Today” Summer 1989 numbris, kus ta mitmeid seiku õieti (st. minu arvates) tähele on pannud. Ajakiri peaks Tartus kättesaadav olema? Panen koopia kaasa.

Lisaks varasemale, mis olen Teile kirjutanud, ütleksin vaid, et mind on seganud see, et arvustajad (Undusk, Kruus) ei arvesta just suuremat teose laa-

diga ja sellest tulenevate seikadega, st. et see on, kui mitte päevaraamat siis ikkagi jooksvalt edenevate märkmete kogu. Ja muidugi kirjutaja „valik”, mitte totaalne miljöö jm. kirjeldus, mingi „epopöa”. Ka Kruus räägib „epohhiromaanist” ja toob teosest tsitaadi nagu selle kinnituseks, aga see tsitaat on valest ühendusest välja rebitud. Ma ei kirjutanud „Maapagu” küll mitte selle mõttega; „epohhiromaan” eeldab ikka teistsugust vormi, tavalisemat romaani-laadi, kolmandat isikut jne. Nagu vist varem juba kirjutasin, valisin ma selle vormi ikka teadlikult ja pikaajase kaalumise järele, sest see andis mulle mu arvates paremad võimalused, polnud mitte nii nõudlik kõige kokkusulatamise osas ja lubas „impressionistlikke” tähelepanekuid, kõrvalekaldumisigi kui vaja, ega eeldanud, et kõik ära seletatakse (nagu paaris arvustuses, vist Oja² ja Kruus, et mis Alkman ikka kirjutas ja miks seda öeldud pole).

Ma ei saa üldsegi aru Kruusi väitest, et Alkman oli loid, passiivne, elumõnused (missuguseid?) „aatetööle” (!) eelistav. Vist on ta kiiresti või siis pealiskaudselt lugenud, igatahes pole ta olulist näinud. Sest üks probleem teoses on just Alkmani pürgimus selguse poole selles, mida ta võib ja mida mitte, niisii igapäevase igavene „võimete ja võimetuse” probleem. Ta pääseb selleski selgusele, taipab, et temast pole kirjanikku, aga et ta oskab midagi muud teha ja kirjutadagi. Lehiste on seda paremini taibanud.

Ma usun, kuigi mul pole seda millegagi tõestada, et „Noor-Eesti” ajal oli noorte hulgas palju neid, kes sellest liikumisest inspireerituna ja ehk ka mingist „ajavaimust” kantuna kirjutada üritasid. Ja lõpuks on neid alati olnud, kes seda on teinud, aga kas harva või üldse mitte trükki ja veel vähem päris kirjandusse on pääsenud. See on niisii üks neid „igavesi probleeme”, mis alati esinevad, ja mis igapäevasele, kes loovad tööd katsub teha, vähemalt ta tee alguses iga päev uuesti ületada tuleb. Ja kirjanduses iga teose puhul uuesti, mis seega erineb teadusest, kus aastakümnete töö ja lugemise järele siiski on mingi kindlam „kompetentsi” tunne. Minul vähemalt on selles suur vahe teadlasena ja kirjanikuna; viimasel alal olen ma ikkagi amatöör ja ainult osaliselt pädev. Nii vähemalt olen ma seda alati tundnud. Seepärast on nüüd (pärast 30-aastast vaheaega) „Maapagu” selle retseptiooni tõttu mulle ikkagi midagi hoopis muud kui ainult üks uus raamat pärast pikka vaheaega.

Siis need Alkmani naised, kellega mitmed arvustajad toime ei tule, näiteks Oja, ka Undusk ja nüüd veel Kruus. Ma ei saa aru, missugused Kruusi arvates oleks pidanud nendega kohtumiste kirjeldused olema, et need „noor-eesti mõõdule” oleks vastanud. Ja jälle: Alkman kirjutab nendest märkmeid päeva- raamatusse, iseendale, mitte mingit novelli, aga muidugi ta tahtis üles märkida tüüpilisemat, isiklikult lähedast, suhtumist, repliike – aga muidugi mitte kõike mis ette tuli. (Viide motole nr 1!) Lehiste on positiivsem, ta näeb, et nende kaudu, nagu Alkman ka ise deklareerib, ta saab parema pildi nendest linnadest ja maadest, ka kultuurikäitumisest, normidest. Lehistele Sabine Wienis on franzjoosefliku ajajärgu toode ja näide; Undusk seda ei näe. Mul endal oli kirjutades küll see mõte (seda märgib ka Alkman), et neid naisi niiviisi sellest aspektist vaadata, muidugi mitte vägisi ja totaalselt seda vaatenurka nende kõigi puhul rakendades. Aga see nägemus seal siiski on. Sest noor Alkman, kui ta Eestist välja pääses, naisi ja tüdrukuid noore mehe silmaga vaatles, neist huvitatud oli, siis pidi ta ka nägema seda vahet ja erinevat suhtumist, mis mehe ja naise vahel korras, erootikas ja seksuaalsuses Euroopa eri maades valitses, ja eriti võrreldes Eestiga. See oli murdeaeg ka nendes asja-

des, ja suhtumine oli erinev olenedes ühiskondlikust klassist, ka kirikust ja suhtumisest usku (näit. katoliiklik hoopis kahetasemeline „moraal”), aga erinev oli ka sugupoolte vahelise suhtlemise koodeks.

Teie arvates „nii palju sümpaatseid ja täiesti erinevaid naisi ühes raamatus”? Ütleksin, et muidugi erinevaid, sest muidu oleks kõik igavaks kordamiseks jäänud. Oja arvates nad kõik samalaadsed! Ja sümpaatseid muidugi, Alkmanile, sest küllap ta kohtas (sellest kirjutamata!) ka küllalt ebasümpaatseid, ja neidki, kes küll ehk sümpaatseid olid, aga temast suuremat välja ei teinud. Niisiis üldjoontes kõikide noormeeste problemaatika! Ja kõige puhul ikkagi maapaost olenev ja iseenda vabadust hindava Alkmani reserveeritus: teatud piirini aga mitte üle selle, ühe erandiga (Cari), ja selleski maapao probleem ja ehk ka traagika. Alkmani üksindus selles Euroopas oli üks tegur, mis ta kontaktid naistega põhjendas ja vajalikuks tegi, aga ikka ka reguleeris.

Ma ei ole nagu sellele mõtelnud, et Alkman oleks rohkem „positiivne” kui inimesed üldse. Mitmete arvustajate arvates oli ju Tuglas palju positiivsem, suur gigant Alkmaniga võrreldes, kellel „kergemeelselt” oli naistuttavaidki ja kes midagi suuremat kirjutada ei suutnud. Alkman ise paneb kirja üht-teist ka oma ehk negatiivsetest joontest esimesel suvel Ahvenamaal oma olukorda vaagides. Ja päevaraamatu vorm ei ole nagu õige foorum, et kirjutaja seal omi negatiivsemaid omadusi seletama hakkaks, sest ta on neist ilma kirjutamatagi küllalt teadlik.

Ja lõpuks: Alkman ja Talve? Meie vahekord? Mina ei näinud kirjutades asja mitte nii, ma pole Alkman, nagu ei ole ei selles raamatus (naised jt.) ega ka teistes (näit. Juhansonis) mingeid prototüüpe. See on mulle kuidagi üleüldise võõras mõte. Nendes kujudes on muidugi jooni, mida olen siin ja seal kohanud ja näinud, isegi enam mäletamata kus ja millal. Ja kuna Alkman piki Euroopat ringi kolistab ja seejuures ikka ka mõtleb, on seal muidugi üht ja teist sedagi, mis ma ise oma reisidel näinud ja mõtelnud olen. Sest üks iga kirjanduse tegija kirjuta ikka selle põhjal, mis ta ise on kogunud, näinud, lugenud, mõtelnud. Muidugi tuleb lisaks fantaasia: kuidas need, keda kujutan teatud olukordades käitusid, mis nad ütlesid, mõtlesid ja arvasid. Need pika kirjutamisprotsessi jooksul sündinud killud saavad minu puhul oma koha sedelitel, üleskirjutatutena, et nad ära ei ununeks, ja kirjutades tulevad nad kasutusele kui nad siis veel sobivad, ja rändavad paberikorvi, kui ei sobi, ja nad ei pääse teksti. Aga kirjutamise, st. päris teksti kirjutamise puhul töötab mõistekujutus ju kogu aja uuesti ja produtseerib uut, ka uusi lahendusi, uusi repliike, tegelased muudavad ka kuju, saavad juurde detaile, ootamatuid leiude, mis kirjutajat siis rõõmustab.

Minule on iga teos ikka alati probleem. Seepärast ka väga pikk aeg, mis alles aeglaselt, vahetevahel täiesti seisma jäädes, viib lõpuks teksti kirjutamiseni. Ja siis muidugi alati pealmisena ka kahtlus: misjaoks, mis on selle mõte, mida sa tahad näidata, mida leida? Kahtluse ja ebaluse ning aine-teema pidev kahevõitlus koos peatustega, seisakutega, usupuuduse ja oskusepuuduse tunne, teadlase silmaga nähtuna „ebakompetentsus” ülimal määral. Ja nii on siis need teosed sündinud ikkagi teadlase töö, selle „päris töö” kõrval, väga pikka aega nõudes, ja küllap seepärast „Maapagu” ka mu viimaseks jääbki. Seepärast ikka mingi rahuldus, et sellegi tekstiks sain kirjutada.

Muidugi jälgime siingi iga päevaga tulevaid muudatusi ja üllatavaid samme, mis ette võetakse. Paistab aga, et seal pole küll paljut päästa, ja see-

pärast ei peaks õiget, sobivamat momenti mööda laskma, et paadist välja astuda. Ma arvan, et leedulased on selle riski teadlikult võtnud ja teevad seda esimesena.

Südamlike tervitustega Ilmar Talve

1. R. Kr u u s, Ühe ajajärgu lõpp. – Keel ja Kirjandus 1989, nr 12, lk 749–752.
2. A. O j a, Sebastian Alkmani rännuaastad. – Looming 1989, nr 2, lk 270–272.

Turus 13. märts 1991

*Lgp. hr Ü. Tonts
Tartu*

Olin just kirjutusmasina taha istunud, et mõned mõtted paberile panna, mis Teie artikli lugemisest meelde tulid, kui täna hommikul postiluugist kukkus Teie kiri uute küsimustega. Ma katsun nüüd lühidalt (!) vastata.

Teie artikkel Maapao kohta oli igati väga kena. Ja olete küll täiesti õigel teel. Oma arvates andsin ma sellest, mida ma kirjutada tahtsin, lugejalegi küllalt selgesti märku raamatu ees leiduva teise motoga H. Hesselt. Seda pole aga nagu tähele pandud. Seepärast on Teil õigus, et seda romaani tahtsin ma ikka Alkmani romaanina teha, sest muidu see romaan poleks olnudki; teise tegurina tuli muidugi Noor-Eesti aeg ja selleaegne Euroopa, ja kolmandana siis muud inimesed, olgu nad nooreestlased või teised. Ma arvan, et see on niivõrd iseenesest selge asi, olgu romaan missugune tahes, kui mitte mingist eksperimentist pole küsimus. Inimene – füüsiline ruum – sotsiaalsed kontaktid, nii see normaalselt on. Seepärast pole muidugi õige poolvägisi keerata neist üksainus aspekt pealmiseks. Seejuures on õieti ebaoluline, millest autor ise liikvele läheb, sest muidugi ikka sellest, mis teda teatavas staadiumis huvitab. Minu puhul oli see muidugi Noor-Eesti ja ta aeg, seepärast olen ma varem lihtsalt märksõnana oma ülestähendustes kasutanud termi „Noor-Eesti lugu”, et nüüd sellele mingit nimetust anda. See ei tähenda aga ei ühe aspekti erilist esiletõstmist. Olen vist Teilegi kord kirjutanud, et muidugi oleksin ma olnud huvitatud Noor-Eesti tõelise kultuuriloo kirjutamisest, aga siis oleks pidanud olema koguni teine aeg ja teised eeldused materjalide ja muugi osas.

Noor-Eesti aja ja „nooreestlase” kohta ütleksin niipalju, et olete täiesti õigel kohal tsiteerinud „vana Sebastiani” hoiatust. Seda ei pandud aga tähele.¹ Noor-Eesti kirjandusliku liikumisena on koguni eri tasemel, abstraktne mõnevõrra kui mõiste ja igal juhul kuidagi „inimvaba”, sellest hoolimata, et nimesid nimetatakse, ja ka „õhutühi” kui inimlike sotsiaalseid suhteid ja reaalses keskkonda mõelda. See on ikka, nagu tihtipeale suurte asjadega, teatavas mõttes müüt, ja romaani kirjutajal pole müüdiga midagi peale hakata vaid ta peab enese selle võrgust vabaks rebima, katsuma tõelisuseni välja jõuda. See oli ka minu soov aga muidugi ka minu suur probleem. Sest kes on siis õieti „nooreestlane”? Undusk oma artiklis oli seda mu tendentsi taibanud, kui ta seal räägib minu pürgimusest „paatose madaldamise” poole. Pigemini võiks öelda, et mulle oli algusest peale selge, et kui romaani katsuda teha sellel tee-

mal, on esmane asi, et üldse kirjutada võida, tõelisusest mingi ettekujutus saada, teiste sõnadega, mitte „paatosest” polnud küsimus vaid pigemini „ärämütologiseerimisest” (halb sõna, aga saate aru).

Teil on ka täiesti õigus, kui ütlete, et ilma Alkmanita pole ka esseeromaani. Poleks üldsegi romaani, lisaksin, vaid hoopis teine teos, mida aga polnud võimalik kirjutada, ja mis polnud ka minu siht, sest mind huvitas ikka eeskätt see, kuidas see noor mees maapaos ja Euroopas hakkama sai. Tuglas oli samas olukorras, aga ta ei räägi sellest peagu üldse, tal polnud nagu üldsegi isiklikke probleeme, ja ta „mälestused” pole seetõttu ka õiged mälestused vaid pigemini „vaatlused”. Ta oli sama „valmis” inimene ja kirjanik maapakku minnes ja sealt naastes! Alkmani „esseed” pole ju õieti esseed, see on vale sõna, niisama nagu sõna „esseeromaan”, sest need on Alkmani mõtted selle üle, mida ta kohtas ja nägi ja paberile pani – sedagi muidugi ainult osa (vt. ka motot nr 1! – kehtib ka muu kohta!). Esseed on Alkmani arusaamised sellest Euroopast, mida ta nägi ja muidugi Vene- ja kodumaa oludega võrdlema pidi. Mõni teine – olgu ta nii nooreestlane kui tahes – oleks aga võibolla näinud hoopis midagi muud ja hoopis teisiti ja oleks selle ka teisel viisil kirja pannud. Alkman ütleb ju ise, et ta on „õppereisil”, see on aga ka eufemism ja eneserahustus maapao-termi asemel. Aga muidugi, ta polnud ju turist, vaid kultuurihuviline inimene ja niisiis hankis ta endale ikka ka mingeid eelteadmisi nende maade kohta. Ja see mis ta teadis ja see mida ta nägi sulasid tal siis kokku refleksioonideks, mitte aga mingiks tühjendavaks „esseeks”. Selliste kirjutamisele ma üldse ei mõtelnud ega olnud mul ka see mõiste kunagi silmade ees. Seepärast ei saagi olla „esseeromaani” ilma Alkmanita aga ka mitte temaga, vaid ikka ainult tema refleksioonid, mis olid omajagu need väikesed ehituskivid, mida ta kogus, et oma seisukohti aga ikka ka isiksust moodustades. Need on siis oluline osa selle noore mehe kujunemisloost, mida ma kujutada tahtsin. See oli ikka mu esmane siht; mul on järel märkmed, mida siis, enne romaani alustamist tegin, ja sealt on see kõik näha.

[- -]

Nende naiste kohta ütlesin ainult, et nende taga ei ole mingeid prototüüpe ega eeskujusid, ja seda võin teha ilma valetamata. Ma pole niiviisi toimunud oma muudেসki teostes. Muidugi on mõningatel juhtudel teatavaid jooni, käitumisviisi jm. sellist, ja see on loomulik, et niisugust ehitusmaterjali kasutatakse. Aga näiteks see Sabine, keda Te tsiteerite oma artiklis, on täiesti kujutluse tulemus, taustal muidugi mõte, et kuidas see Austria-Ungari pealinnas anno dazumal võis olla. Ja abiks taustal muidugi Austria-Ungari keisririigi kohta loetu (see on mind eraldi huvitanud) ja see, mida Wieneri õhustiku kohta on kirjutanud Stefan Zweig, Vicki Baum ja Arthur Schnitzler. Kui ma selle oma kätetööga olen õnnestunud, on see suur rahuldus. Kolk pidas teda neist naistest kõige „elavamaks” ja mullegi ta meeldib, õieti nad kõik, aga ühed vähem kui teised, sest vist oleneb see ikkagi sellest, ma ei tea, kui elavaks sa ta oled saanud, kui kaugele sa teda inimesena hinnata ja inimlikult mõista suudad.

[- -]

- Mis „Maapao” kavatsuse algusesse puutub² siis on õige küll, mida kirjutate, kontrollisin „Manast” kohe. See kohtumine oli minu märkmete järele juuli lõpus 1959, kui Turust Stokholmi tulles kohe edasi sõitsin ja paar-kolm päeva Göteborgis olin ja sealt tagasi tulles hakkasin meie kraami Turgu kolima.

Niisiis mingi mõte ilmselt oli, sest olin enne seda just kirjutanud Tuglase „Maailma lõpus” kohta artikli. See pidi aga küll olema ainult mõte, isegi mitte veel kava, ja mõtteid ning ka kavu oli sel ajal palju. Ja juba ununenudki, näit. Oja oma arvustuses on kusagilt leidnud, et mul oli kavatsus kirjutada romaan „Suvila saarestikus”, aga sellest ei mäleta ma enam midagi; igal juhul „Maapao” Holmeniga, nagu Oja oletab, pole sellel vähematki ühist.

Ma ei viska omi pabereid üldiselt mitte niisama minema, ja kui mul peale mõtte muud oleks olnud, oleks sellest siis, kui see kava kujunema hakkas, ikka ka mingeid jälgi olnud. Wienis 1968 oli see niisama veel mõte, võibolla uuesti esile tõusnud, millel 1959. a. enam ühendustki polnud, sest vahepeal oli mul nii palju muud tööd olnud. Aga ka Wienis polnud mul veel siis mingit konkreetset kava ega ka pärast seda. Konkreetsemat hakkas ikka sündima alles 1978–79 paiku, täpsemalt ei oska enam ütelda, aga 1980, kui ma Nils Stora suvilas Kaninholmenil olin, oli mul ikka juba kondikava ja tegelasestki mingi ettekujutus. Ma olin 1978–79 koostanud mingi kronoloogilise kondikava Tuglase enese mälestustest lähtudes ja sinna siis muid teateid lisades, sest ma pidin teadma kus mingil suvel-sügisel Mihkelson ise ja muud olid, sest selle järele sain ma siis Alkmani reise ja olemist suunata. 1980 a. suvel ma rohkem veel korraldasin neid märkmeid kui kirjutasin, ja nii see oli mitmeid aastaid, et suvel sai 30–40 lk kirjutada, siis oli pikk ülikoolitöö-aasta, kui ainult kõigele mõelda võis ja vahest harva mõne situatsiooni või ka ainult repliigi mõnele sedelile üles märkida.

[- -]

Teie kiri alati teretulnud.

Parimate tervitustega

Ilmar Talve

1. Oma artiklis „Maapao” retseptisioonist tuletasin Alkmani mõttekäiku tsiteerides meelde, et tegemist on kultuuriloolise ainega, mille kohta on juba olemas tõlgendused, mis uutele käsitlustele piiranguid ja nõudmisi esitavad.
2. Pagulasajakirju läbi vaadates olin 1991. aasta algul sattunud lugema 1959. aasta suvel Talvega toimunud kõnelust (Mana 1959, nr 3), mis muutis teadaolevat kujutlust „Maapao” loomisloost. Teiste ilukirjanduslike kavatsuste kõrval nimetas kirjanik seal soovi kirjutada romaan, mis pidi käsitlema „Noor-Eesti aega, kujusid ning meeolusid”. „Maapao” ilmumisel romaani loomisloogu meenutades oli Talve selle kõneka seiga sootumaks unustanud.

Koostanud ja kommenteerinud ÜLO TONTS